

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ПРИТУЛКУ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті представлено результати аналізу специфіки виховного процесу в притулку для неповнолітніх, розкрито сутність психолого-педагогічних умов організації процесу виховання у притулку для неповнолітніх, а також їх взаємозв'язок з етапами організації виховної роботи.

Серед пріоритетів державної політики щодо соціального захисту дітей і молоді та організації навчально-виховного процесу в закладах державного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених піклування батьків, визначено домінантність сімейних форм виховання, реінтеграцію безпритульних дітей, децентралізацію системи соціального захисту дітей як засобу гуманізації та демократизації суспільного життя (Конвенція ООН про права дитини, закони України "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування" і "Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей").

Особливої значущості набуває проблема організації життєдіяльності дитини в період вилучення її з кризової ситуації (вулиці, асоціальної сім'ї) та визначення державних форм влаштування з огляду на стрімкі зміни всіх сфер життя суспільства, що супроводжуються швидким розвитком науково-технічної галузі, екологічними і техногенними кризами, стійкою стратифікацією населення та нестабільністю його соціального захисту.

Психічні та фізіологічні особливості розвитку дітей в умовах депривації (в закритих закладах державного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування) були предметом дослідження І. Дубровіної, Є. Захарченко, Т. Землянхуїної, В. Корневої, Й. Лангмейєра, М. Лісіної, З. Матейчик, В. Мухіної, А. Прихожан, А. Рузької, О. Тимошенко, Н. Толстих. Результати аналізу сучасних підходів до проблеми організації виховного процесу в притулку для неповнолітніх дозволяють розробити технології виховання дітей, що утримуються в школах-інтернатах, дитячих будинках (Л. Канішевська, Б. Кобзар, Є. Постовойтов, В. Слісаренко, Т. Шатохіна, В. Яковенко). Упродовж останніх десятиліть з'явилися дослідження, в яких розглядаються проблеми створення та подальшого методичного забезпечення альтернативних закладів нового типу – прийомних сімей, фостерних сімей, дитячих будинків сімейного типу, кризових центрів, реабілітаційних центрів, притулків різних типів (С. Бадора, Г. Бевз, М. Дубровська, В. Зарецький, С. Коношенко, Г. Лактіонова, Д. Мажець, В. Ослон, І. Пеша, О. Романовська, І. Смородіна, А. Холмогорова).

Однак проблема науково-педагогічного забезпечення діяльності притулків для неповнолітніх практично не вирішувалася. Предметом дослідження науковців ще не були психолого-педагогічні умови реінтеграції та виховання безпритульних дітей. Мета нашої статті – аналіз суперечностей між: проголошеними на державному рівні цілями формування соціально компетентної особистості та нерозробленістю шляхів їх досягнення; усвідомленням спеціалістами необхідності вдосконалення державних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених піклування батьків, та відсутністю в теорії виховання положень щодо психолого-педагогічних умов виховання та науково-методичного супроводу дітей у притулках.

Наголошуючи на особливому місці вихованців закладів державного виховання у системі соціального захисту населення, слід зауважити, що на відміну від інвалідів, пенсіонерів та інших кризових категорій населення, сироти отримують державну допомогу авансом, тобто по досягненню повноліття вони повинні її повернути своєю просоціальною діяльністю [1: 8]. Таке розуміння ставить перед педагогами, які працюють з вихованцями притулків для неповнолітніх, завдання надати дітям такі знання, уміння і навички, які полегшать засвоєння ними певних соціальних ролей у системі суспільних стосунків з метою формування соціально компетентної особистості, яка буде успішно діяти в різних сферах людської діяльності (сімейній, професійній, громадянській та ін.).

З огляду на типові Положення про притулок для неповнолітніх служби у справах неповнолітніх (1997 р.) [2] одним з основних завдань притулків є створення належних психолого-педагогічних умов для забезпечення нормальної життєдіяльності неповнолітніх, надання їм можливості для навчання, праці та змістовного дозвілля. На основі розглянуто документу нами були сформульовані та проаналізовані психолого-педагогічні умови організації виховного процесу, а також оцінено, наскільки вони є реалізованими у наявній ситуації:

1. *Вивчення психологічного стану дитини, умов життя і виховання у сім'ї, індивідуальних особливостей розвитку, особистісних якостей, інтересів, причин самовільного залишення нею закладу освіти чи місця роботи, втечі з сім'ї тощо.* Така умова передбачає всебічне вивчення ситуації розвитку дитини з метою успішної корекційної діяльності, а також задля подальшого благополучного влаштування дитини. У процесі її реалізації відбувається реєстрація дітей у журналі обліку із заповненням обліково-статистичної карти [2], заведення особової справи на неповнолітнього. Виконання цієї умови носить часто номінальний характер, оскільки після заповнення карти відмічені в ній характеристики не враховуються у педагогічному процесі.

Згідно зі штатними нормативами, закріпленими Наказом Міністерства України у справах сім'ї та молоді "Про затвердження типових штатних нормативів керівних і педагогічних працівників медичного та обслуговуючого персоналу притулків для неповнолітніх служби у справах неповнолітніх у притулку" (1997 р.) [2] психолого-педагогічний склад притулку з кількістю вихованців 50 осіб складається з психолога (0,5 ставки), вихователя (1 ставка), помічників вихователів (4 ставки). Такий склад об'єктивно не дозволяє ефективно та всебічно організувати діагностичну роботу, оскільки більшість вихователів не мають спеціалізованої підготовки щодо роботи з кризовими категоріями дітей.

2. *Організація профілактичної та корекційно-виховної роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до неповнолітнього з урахуванням його віку та ступеня розвитку.* Задля задоволення цієї умови у притулках для неповнолітніх дітей зазвичай поділяють на три групи: старші дівчата (від 7 до 17 років), старші хлопці (від 7 до 17 років) та молодші діти (від 3 до 7 років). У межах груп здійснюється освітньо-виховний процес, однак зазначений діапазон віку надто широкий і не дозволяє враховувати вікові особливості вихованців. До того ж, практичний досвід нашої роботи у притулку стверджує, що в кожній групі завжди є діти з затримкою психічного розвитку та педагогічно запущені діти. Але режим установи та план роботи в ній переважно не дозволяє здійснювати з ними індивідуальні форми роботи.

3. *Розвиток позитивних нахилів та інтересів, усунення недоліків у поведінці дітей, встановлення нормальних взаємовідносин з дорослими та однолітками.* Для реалізації цієї умови вихователі проводять індивідуальні та групові виховні заходи, психотерапевтичні заняття. У притулку налагоджена система виховної роботи, всі проведені з дитиною заняття занотовуються в особисту справу дитини. Однак на цьому етапі важливою є організація методичної служби притулку, яка б здійснювала супервізію працівників, сприяла попередженню їх професійного вигорання. Важливим чинником є діяльність залучених спеціалістів ЦССМ, педуніверситетів, волонтерів громадських організацій, оскільки це дозволяє урізноманітнити й наситити стан виховної роботи у притулку новими формами. Крім того, ефективним є створення для дитини можливості вибору діяльності у вільний час, що на сучасному етапі відбувається на низькому рівні.

4. *Сприяння у прийнятті рішення про створення належних умов для життєдіяльності неповнолітніх у сім'ї, закладах освіти, за місцем роботи тощо.* Ця умова, на нашу думку, майже не реалізовується, оскільки така робота не входить до компетенції психолого-педагогічного складу притулків. На цьому етапі важливими є створення державного супроводу дитини до наступного місця влаштування, а спеціалісти притулку можуть забезпечити її супровідними матеріалами, які відображатимуть зміст медичної та психолого-педагогічної реабілітації дітей у притулку.

Отже, наявна у притулках система психолого-педагогічних умов організації виховного процесу є загалом мало реалізованою.

На основі розглянутого нами теоретичного матеріалу, практичного досвіду роботи у притулку та виходячи з концепції гуманістичного виховання, визначасмо такі психолого-педагогічні умови успішної організації виховної діяльності у притулку для неповнолітніх: максимальна психологізація виховного середовища; виховання через активне соціальне научіння; реалізація виховних задач через індивідуальні форми діяльності; оптимістичний погляд на можливості реінтеграції безпритульних дітей (див. рис. 1).

1. *Максимальна психологізація виховного середовища* полягає у наповненні кожного структурного компонента виховної моделі психологічними знаннями і вміннями. На кожному етапі роботи з утриманцем притулку (діагностичному, організаційному, корекції, підсумковому) основним для педагога повинен бути внутрішній світ дитини: Які вікові характеристики притаманні цьому віку? Чим ця дитина відрізняється від інших? Які позитивні риси характеру їй притаманні? Які негативні? Які її прагнення, інтереси, мотиви, цінності? Хто виступає для неї референтною особою? Які її потреби залишилися нереалізованими і чому? Поетапні, ґрунтовні відповіді на ці питання дозволять досягнути успіху в роботі з дітьми притулку, забезпечать особистісно орієнтований підхід, нададуть відносинам "вихователь – дитина" гуманістичного, демократичного характеру.

Особливого значення відповідна психологія виховного середовища набуває у процесі проведення діагностики особистісних особливостей дитини та подальшої їх корекції. Базовим критерієм оцінки результативності цієї умови є: володіння психологом навичками професійного супроводу дитини; вміння використання вихователями діагностичних методик; навичок спостереження, емпатійного слухання, консультування; фасилітативних умінь.

Умовами ефективності функціонування розглядуваного положення є спеціалізована підготовка спеціалістів притулку до роботи з соціальними сиротами; створення можливостей для постійного професійного зростання спеціалістів, володіння інформацією щодо новітніх науково-методичних розробок; профілактика професійного вигорання фахівців.

Рис. 1. Модель взаємозв'язку психолого-педагогічних умов та етапів організації виховної роботи у притулку для неповнолітніх

Прикладом упровадження засобів психологізації виховного середовища є заповнення обліково-статистичної карти вихованця притулку на основі результатів його життєдіяльності.

2. *Виховання через активне соціальне научіння передбачає функціонування "суб'єкт – суб'єктних" стосунків між дорослим і дитиною.* Ця умова дозволить забезпечити діяльнісний підхід у процесі виховання дитини. Активне соціальне научіння – це навчання ефективним формам діяльності через участь в іграх, вправах, тренінгах, активному громадському житті притулку, заняттях за інтересами. Головною умовою тут є добровільність участі дитини, тому систему виховної

роботи слід створювати, виходячи з інтересів дітей. Таким чином, необхідною умовою виховання самостійної й успішної особистості є залучення її до спільної діяльності, що формує почуття радості, відчуття успіху, розвитку, руху вперед, розуміння власної цінності й індивідуальності.

Загалом ця умова переважно використовується на організаційному етапі діяльності, а також на етапі педагогічної корекції та передбачає широке залучення таких форм діяльності дітей, за яких вони зможуть оволодівати необхідними знаннями, уміннями та навичками в спеціально змодельованих ситуаціях.

Рівень ефективності цієї психолого-педагогічної умови визначається продукуванням у притулку гуманістичної системи виховної роботи, що охоплюватиме всі сфери життя дитини (навчальну, трудову, дозвілєву та ін. види діяльності); відповідністю цієї системи потребам та інтересам вихованців; рівнем кваліфікації спеціалістів.

Така умова визначала систему педагогічної діяльності А. Макаренка, В. Сороки-Росинського [3], впроваджувалась у формі організації дитячого самоврядування, навчання на конкретних життєвих прикладах, у ситуації досягнення успіху. Врахування специфіки виховання через активне соціальне навчіння використовувалося при створенні авторського спецкурсу "Вчимося жити, любити і дружити".

3. *Реалізація виховних задач через індивідуальні форми діяльності.* Однією з основних нереалізованих потреб дитини без сім'ї є прагнення безумовного прийняття, любові, інтимності, відчуття цінності власної індивідуальності. У контексті цієї проблеми особливо турбує той факт, що в державних закладах опіки діти практично позбавлені того, що у громадянському суспільстві визначається як приватне життя – власних речей, власного місця, власного волевиявлення тощо. Постійне проживання в групі та зайнятість вихователів призводить лише до "масовості" виконання завдань. Це нівелює особистість дитини, спонукає її до пошуку шляхів відокремлення від інших, декларування себе як особистості, що часто знаходить своє продовження в девіантних формах поведінки. Для зміни такої ситуації вкрай необхідним є проведення індивідуальних форм виховної роботи, які дозволять дитині відчувати свою унікальність, довіру й інтерес до себе з боку дорослого. Такі засоби особистісного розвитку використовуються переважно на етапі педагогічної корекції та вимагають застосування таких методів роботи, як особисте доручення, виявлення довіри, заохочення, створення ситуацій успіху, переконання, навіювання, самовиховання.

До чинників ефективності цієї умови ми відносимо: особистісні характеристики фахівців, що працюють у притулку (компетентність, емпатійність, гуманістичний світогляд, демократичність, доброзичливість та ін.); усвідомлення та повага спеціалістів до права дитини на особисту думку і власне життя; використання індивідуальних форм виховної роботи.

Прикладом реалізації виховних задач через індивідуальні форми діяльності є надання дитині права вибору дозвілєвої діяльності у вільний час. Однак при цьому вкрай важливим є створення сприятливих умов для різних видів розвиваючої діяльності, серед яких дитина може обрати особистісно значущу та позитивно направлену, аби це не переросло у безцільне вбивання часу або асоціальну поведінку. Тобто, в притулку повинні бути бібліотека, приладдя для малювання та конструювання, організовані різноманітні гуртки, розвиваючі заняття. Обов'язково повинно бути місце, де дитина може усамітнітися.

4. Оптимістичний погляд на можливості реінтеграції безпритульних дітей відображається у ставленні до них громадськості взагалі й оточуючих їх дорослих зокрема. Важливим є підтвердження і заохочення кожного, нехай навіть маленького, успіху дитини; визначення індивідуальних перспективних завдань; спостереження за зростанням дитини; сприятливий психологічний клімат у колективі. Ця умова є практичним відображенням невід'ємного принципу гуманістичної теорії виховання – принципу віри в дитину (або оптимістичної гіпотези), який стверджує повсякчасну віру вчителя в добре начало кожного учня. Погоджуємося з думкою американського педагога У. Глассера, який пояснює всі невдачі учня двома причинами: нестачею любові та заниженою самооцінкою [4: 49].

Свою реалізацію ця умова знаходить на організаційному та підсумковому етапі виховної роботи. До критеріїв її ефективності належать рівень профілактики професійного вигорання працівників притулку, наявність методичної бази для здійснення реінтеграційної допомоги; законодавча захищеність майбутнього дітей.

Таким чином, для успішної виховної роботи окреслені психолого-педагогічні умови повинні використовуватися в нерозривній системі. Подальшої розробки потребує система спеціалізованої підготовки та методичного забезпечення працівників притулку; комплекс умов для подолання наслідків деприваційних впливів та насильства, яке пережили діти у минулому; вирішення проблеми якнайкращого місцевлаштування дитини; забезпечення державою соціального супроводу і контролю за умовами подальшого проживання дитини; розв'язання проблеми гідної освіти дітей-сиріт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дементьева И.Ф. Социальное сиротство: генезис и профилактика. – М. : Государственный НИИ семьи и воспитания, 2000. – 46 с.
2. Притулки для неповнолітніх: статус та особливості роботи / Матеріали на допомогу працівникам притулків для неповнолітніх. – К.: НВФ "Студцентр", 1998. – 152 с.
3. Кукушин В.С. Теория и методика воспитательной работы: Учеб. пособ. – Ростов н/Д: Издательский центр "МарТ", 2002. – 320 с.
4. Павлик Н.П. Зміст роботи з безпритульними дітьми у світових педагогічних теоріях // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: 36. наук. пр. – К., 2005. – Вип. 8. – Кн. 2. – 392 с.

Матеріал надійшов до редакції 24.09.2007 р.

Павлик Н.П. Организация воспитательного процесса в приюте для несовершеннолетних.

В статье представлены результаты анализа специфики воспитательного процесса в приюте для несовершеннолетних, раскрыта сущность психолого-педагогических условий организации процесса воспитания в приюте для несовершеннолетних, а также их взаимосвязь с этапами организации воспитательной работы.

Pavlyk N.P. Organization of an Educational Process in an Orphanage for Minors.

The article presents the results of an educational process specificity analysis in an orphanage for minors. The essence of psychological and pedagogical conditions of educational process organization is exposed in an orphanage for minors and their intercommunication with the stages of an educational work organization.